

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Samlinger

til

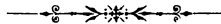
Jydsk Historie og Topografi.

~~~~~  
2. Række. III. Bind.  
~~~~~

Udgivet

af

det jydsk historisk-topografiske Selskab.

Aalborg.

Marinus M. Schultz's Forlag.

Trykt i Stiftsbogtrykkeriet.

1891—93.

Om Skanderborg i Aarene 1617—1627.

(Af Fr. Meidell.)

Det kan muligvis forekomme en og anden Læser enten for dristigt eller for søgt, naar Overskriften stiller Navnet paa den lille, skjøntliggende, jydsk Kjøbstad sammen med Aarstal, som pege hen paa en af vort Fædrelands, særligt paa en af Jyllands, alvorsfuldeste Perioder. Der kan med Føje siges, at Skanderborg maa nøjes med den fædrelandshistoriske Betydning, den fik i Niels Ebbesens Tid, og vitterligt er det jo, at Stedet ikke kom til at spille nogen Rolle i »den tyske Krigs« Historie. Man vilde alligevel tage Fejl ved at kalde Overskriften vildledende, eller ved at tage den som et dristigt eller snedigt Forsøg paa at vindicere Skanderborg en ved Tidens Uret tabt historisk Rang; thi den melder blot kort og simpelt, at denne Artikel vil fremdrage en ret interessant militær Tanke, som Kong Christian den 4de knyttede til dette Slot i Fredstid, men som han havde glemt eller forkastet, da Krigen brød ind over Landet med ukjendte Rædsler i Følge.

»Ved Trediveaarskrigen blev der skrevet et blodigt Skillemisebrev imellem to lange og vigtige Tidsrum« har gamle Grundtvig sagt, og dette Udtryk overfører vor dygtige Krigshistoriker, F. H. Jahn, paa Danmarks Deltagelse i nævnte Krig, for saa vidt som denne blev et Vendepunkt for Danmarks *politiske* Magtudvikling, først ved Kongens Forsøg paa at gjøre sig uafhængig af det danske Rigsraad, dernæst ved de uheldige

Alliancer, han knyttede med en Hob lunkne tyske Fyrster og fremmede Magter, ved hvis Hjælp han haabede at vinde tyske Lande og en europæisk Anseelse, der kunde trodse de mod hans Interesser forbundne svenske og hollandske Troesfæller.

Hvad enten den historiske Bevægelse gaar op- eller ned- efter, knytter den historiske Interesse sig altid stærkest til de afgjørende Vendepunkter; men jo mere broget og urolig en Tid har været, desto færre Actstykker har den i Reglen efterladt sig, og desto vanskeligere bliver derfor dens Historie-skrivers Opgave; Savnet af Actstykker gjør denne ulystelig¹⁾ og kan gjøre den uløselig. Vi maa derfor være Jahn meget taknemlige, fordi han paatog sig det Arbejde at skildre os hint vigtige, men i dobbelt Forstand mørke Tidsrum paa Grundlag af de Actstykker og Oplysninger, han forefandt.

Kjender man lidt til, hvad det vil sige at samle, sortere og filtrere gamle historiske Dokumenter, som enten ikke ere bearbejdede, eller, endnu værre, som ere falsk bearbejdede, saa maa man beundre Jahns »Historie om Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen«, og saa høj vil Beundringen være, at den holder sig til Trods for Værkets store Partier, der maa forkastes som prægede af en uhistorisk Tendens til at smykke Christian den Fjerde med »Feltherrens Laurbærkrands«; man vil overfor disse Partier huske, at Værket udkom Anno 1822 som Anden Afdeling af Christian den Fjertes Krigshistorie, og at Forfatteren hverken af sin Tendens eller af sin Tids servil-royalistiske Aand lod sig forlede til at dølge Kong Christians skjæbnsvangre Uvirksomhed i Juli 1626, der blev Skyld i Tabet af Gottingen den 1ste August, en af Hovedaarsagerne til Kongens Nederlag ved Lutter am Barenberge den 16—17 August 1626, — *Krigens* Vendepunkt. At en anden Hovedaarsag til samme Nederlag, nemlig Grev Ernst v. Mansfelds Sendelse fra Havelfloden til Schlesien og Ungarn d. 20 Juni s. A. med en Hær paa 16,000 Mand, ophøjes til Bevis paa Christian d. 4des strategiske Genie, tilsigter formodenligt at veje op imod hin Indrømmelse af hans store Skyld; men det betydningsfulde Skaktræk, ved hvilket Kong Christian gav Mansfelds 16,000 Mand helt ud af sin Haand i det Øjeblik, da han med sine 30,000 stod overfor Tillys 20,000 og Wallen-

¹⁾ De jydsk Cancellibøger have saaledes store Lacuner for Anno 1627.

steins 40—50,000 Mand, havde for den protestantiske Unions Sag en langt farligere Rækkeevne, end Modtrækket kunde faae for den katholske Ligue, naar nemlig Wallensteins Hovedstyrke paa henved 30,000 Mand drog fra de Magdeburgske Kvarterer ud til Mansfelds Forfølgning; Kongens Skaktræk var jo en ligefrem Følge af hans Forbund med den Siebenbürgske Fyrste, Bethlen Gabor, der havde betinget sig et saadant Hjælpecorps til sine Angreb paa Kejserrigets Kjærnelande.

Vil man skaffe sig historisk Klarhed over den vidt for-grenede Krig, som blev Vendepunktet for Danmarks Lykkesol, tør man altsaa vel bruge Jahns Værk til Vejledning, men ikke uden at tage væsentlige Forbehold, og ved Siden deraf maa man selvfølgelig agte nøje paa de endnu stadigt fremdukkende nye Bidrag til hin mørke Periodes Opklaring; vi Danske bør navnlig fæste vor Opmærksomhed paa de Bidrag, som belyse Forvirringen i alle Kong Christians militære og politiske Forhold, der fulgte efter hans Nederlag ved Lutter a. B.

I nærværende Tidsskrift, som udelukkende er helliget jydsk Forhold, indskrænke vi os til den Krigs-Episode, der foregik paa den jydsk Halvø; men for at forstaa den, maa vi først flygtigt overskue Kong Christians Forhold i Sommeren og Efteraaret 1627.

Efter Lutterslaget faldt, som bekjendt, Fyrsterne i den nedersachsiske Kreds Kejseren tilfode. Kong Christian tog kun Hævn over en af dem, nemlig da han midt i Sommeren 1627 fratog Ærkebispnen af Bremen hans Lande og Godser. Af de udenfor staaende Fyrster, som hidtil havde støttet Kongen, faldt først Kurfyrsten af Brandenburg fra, idet han undlod at betale, hvad han havde lovet Kongen; Siebenbürgen og Republiken Venedig gjorde ligesaa; Frankrig indskrænkede sig til at yde en Hjælp paa 500,000 Gylden og at tilstede nogle Hvervinger; Sverig trak sig ganske tilbage og England lod sin tilsagte Hjælp bero ved et kostbart Halsbaand og et Hjælpecorps paa 4000 Mand under Oberst Morgan.

Opskræmmet ved Kongens Nederlag og den derefter voxende Sandsynlighed for, at Krigens Skueplads kunde blive forlagt til Holsten og Danmark, havde disse Landes Adel, paa Møder resp. i Rendsborg og (Januar 1627) i Odense, ladet sig bevæge til at give usædvanligt store Løfter, som dog for den danske Adels Vedkommende maatte holdes i en Form, der ikke kunde

berettige den katholske Ligue til at betragte Danmark som hørende til den protestantiske Union; Danmarks Konge var nu engang bleven Oberst i den nedersachsiske Kreds, og da saa vel Kong Christian som Liguens Hærførere af forskjellige Grunde vare tilbøjelige til at sammenblande disse Værdigheder, saa var Rigsraadet desto stærkere opfordret til at holde dem ude fra hinanden, saa meget mere som det ubefæstede Danmarks bedste Værnekraft alt var opbrugt af Kongen.

Fra denne politiske Oversigt gaa vi over til den militære.

Mansfelds Hær var, efter at have besat en Række schlesiske Fæstninger, trængt ind i Ungarn, men blev der angreben af Pest; saa flygtede Mansfeld fra sine Folk, for hvilke Bethlen Gabor nu ikke længere havde Brug. Hærens sørgelige Røster trak sig følgerigt tilbage gennem Schlesien, forfulgte af den Wallensteinske Hærfører, Grev Schlick, som afløste af Oberst Pechmann, der virksomt havde hindret dem i at forene sig med de schlesiske Fæstningers Besætninger, medens han selv opnaaede at samvirke med de Brandenburgske Tropper, som forbad de Flygtende at marchere gennem deres Land. Saaledes lykkedes det for Pechmann i Slutningen af Juli 1627 at overfalde deres Hovedstyrke i Nærheden af Landsberg ved Warthaffoden, NØ. for Küstrin; men adskillige Flygtninge, hvoriblandt deres Fører, Mitzlaff, og Wolf Heinrich Bauditz, reddede sig til ny Tjeneste hos Kongen. Denne havde svært ved at skaffe sig Erstatning for saa stort et Tab; som Hærførere maatte han tage tiltakke med den gamle Markgreve Christoffer af Baden-Durlach og den vistnok endnu ældre Greve af Thurn, der blev Kongens Feltmarsk, den nys afdøde Gert Ranzaus Efterfølger i dette Embede. Markgreven fik med et lille Corps Ordre til at indtage Mansfelds gamle Stilling ved Havelfloden til Sikring mod Indfald i Meklenburg, og som Reserve for ham dannede den holstenske Adel et Corps i Holsten paa 5—6000 Mand.

Markgreven kom ikke til at vente længe paa Wallenstein, hvis Hovedstyrke rykkede frem mellem Oder og Havel, omtrent paa samme Tid som Kongen hørte de første Rygter om den schlesiske Hærs Tilintetgørelse; om Tilly vidste Kongen, at han med 15,000 Mand stod omkring Lüneborg, og med hver Dag blev det klarere, at de to liguistiske Hærførere agtede at

forene sig, sandsynligvis for at tage de gode Kvarterer i det endnu ikke udpiste Holsten.

Kongen afgav derfor sin Overcommando til Grev Thurn og ilede til Landdagen i Rendsborg for at faae alle vaabenføre Holster paa Benene til deres Lands Forsvar; Boitzenburg lod han befæste ligesom ogsaa nogle Punkter Syd for dette Sted og for Elben. Tilly førte sig disse Værker til størst Nytte, idet han belejrede og indtog dem i de sidste Dage af Juli, hvorved han drog Kongens Opmærksomhed saa ganske til disse Punkter, at den unddroges fra Hovedforetagendet: Overgangen over Elben ved Blekede, hvorpaa fulgte Berendingen af Lauenburg. Efterretningen om denne heldigt udførte Bedrift tog Modet fra Holstenerne, hvis Reserve spredte sig for alle Vinde; Grev Thurn trak sig fra Billefloden tilbage til Alster med Hovedkvarter i Wandsbeck, medens Kong Christian udnævnte den franske Greve Montgomery til Commandant i Rendsborg, fra hvilken meget forfaldne Fæstning han ilede til Glückstadt, da han fornam, at Wallenstein over Berlin rykkede frem mod Markgrevens Stilling ved Havelfloden. Markgreven blev altsaa nu ved Tilly afskaaren fra Forbindelse med Kongen og Grev Thurn, hvorhos han i Fronten blev truet af en vældig Overmagt. Skjøndt forstærket ved Flygtninge fra den splittede schlesiske Hær og nogle skotske Hjælpetropper, saa at hans Corps talte omtrent 10,000 Mand, saae Markgreven sig den 7de August tvungen til at retirere til Wismar og derfra til Halvøen Poel, hvor han forskandsede sig; umiddelbart derefter oversvømmede Wallensteins 45,000 Mand hele Meklenburg, hvor Wallenstein den 20de August tog sit Hovedkvarter i Dømitz. Herfra aftalte han med Tilly en personlig Sammenkomst i Buchen for at planlægge deres forenede Fremrykning. De liguistiske Feltherrer vidste nemlig, at de Fredsbetingelser, Kejseren kort forinden havde stillet Kong Christian, vare for haarde til, at denne kunde modtage dem; de havde det Hverv at sætte Kong Christian Kniven paa Struben.

Kongen og Grev Thurn gjorde et snildt Forsøg paa at manøvrere Tilly ud af Lauenburg, men det førte kun til, at de blev sikre paa, at han havde opnaaet Forbindelse med Wallenstein, hvorfor Grev Thurn førte sine c. 14,000 Mand vesterpaa bag Størfloden; derved fik de liguistiske Hære frit Indpas i Holsten. Samtidigt brød de op den 29de August,

Tilly med det Hovedhverv at holde Kongen og Grev Thurn i Skak bag Stør, Wallenstein med det Formaal at tage hele Halvøen efter at have blokeret Rendsborg og andre holstenske Befæstninger, ligesom Grev Schlick blokerede Markgreven paa Poel.

Liguisternes Indrykning i Holsten viste Kong Christian, at der for ham var Andet og Vigtigere at gjøre, end at passe paa Marskegnen; alt den 6te August havde han fra Krempe sammenkaldt det danske Rigsraad til hurtigst muligt at give Møde i Kolding, og faa Dage efter skrev han atter til Rigsraadet om »den Ruin, som nu skinbarligen er for Øjnene« (Kr. Erslev: Aktstykker til Rigsraadets Historie I. 29).

Han indsatte derfor Oberst Durant som Commandant i Gläckstadt og Jørgen Ahlefeld i Krempe, for selv den 13de September ad Søvejen at gaa til Dikhusen og videre tillands over Schulp, Tønning og Husum ad Flensborg til. Skjøndt han rejste uafbrudt ved Nat og Dag, vilde han paa det Tidspunkt næppe være kommen saa helskindet frem som han gjorde, dersom Wallenstein havde givet sig lidt mindre god Tid i Holsten med Belejringer og Bestormelser af dets Smaafæstninger, hvilket egenligt var Tillys Sag; men Wallenstein havde sine private Hensigter, der gjorde det ønskeligt for ham at blive ene om Kong Christians Tilintetgjørelse, eller om at fremkalde Kongens ubetingede Medgjørighed, naar Wallenstein som Hertug af Meklenburg krævede kejserligt Herredømme i Østersøen.

Det var derfor et Held for ham, at Tilly den 18de September blev saaret ved Pinnebergs Bestormelse, og at denne bayerske General, som ikke havde nogen maritim Interesse, derefter nøjedes med det beskedne Hverv at holde den jydskes Poses Aabning fri, medens den store Kejsershær fordybede sig i Landet op til Limfjorden, i Hælene paa de snart indhøntede, flygtende Afdelinger af Kongens Hære. De danske Øer dækkedes af Kongens Flaade under Gabriel Kruse, som derhos den 25de September fik Ordre til af al Evne at tilbagetage eller opbrænde de Skibe, Fjenden muligvis maatte have bemægtiget sig (Sjæll. Tegn. Nr. 23; H. G. Garde: d.—n. Sømagts Historie I. 155 ff.).

Foruden Kongens og Thurns Hær ved Stør og et flyvende

Corps under Rhingreven, Fru Kirsten Munks Elsker¹⁾, mellem Kiel og Rendsborg, havde Kongen endnu Markgrevens Corps, om hvilket der nu maa fortælles.

I Begyndelsen af September sendte Gabriel Kruse et Krigsskib og en Transportflaade til Poel for at hente Markgrevens Corps. Skjøndt dette havde havt ret gode Livsbetingelser, navnlig ingenlunde savnet Proviant, var dog en Blodgangsepidemi udbrudt i Corpset, som derved mistede c. 2000 Mand. Denne Svækkelse tillod ikke den gamle Markgreve at foretage nogetsomhelst med de 8000, andet end at faae dem indskibede til Holsten paa nær et lille Commando under Oberst Schlammersdorff, der skulde forsvare Poel, til Corpset havde faaet Alt med sig. Transportflaaden var nemlig for lille til at kunne nøjes med én Rejse.

Hertug Bernhard af Sachsen Weimar, der senere blev en berømt Feltherre under Gustav Adolf, førte den første Transport til Heiligenhafen; den bestod af Hertugens eget Rytter-Regiment og Kongens Livregiment; tre Dage efter afgik den anden Transport under Markgreven, og den bestod af det sachsiske Regiment, Conrad Nelles Ryttere og et halvt Regiment Skotter.

Saa snart Hertug Bernhard var landsat, lod han Egnen recognoscere, og hans Commandoer stølte bl. a. paa Rester af den holstenske Reserve, som meddelte, at Rhingreven stod ved Kiel, at Rendsborg endnu ikke var belejret, skjøndt Fjenden forlængst var rykket ind i Holsten. Det var Nyheder for ham, saavel som for Markgreven, der ankom den 13de September og trøstigt marcherede mod Oldenburg, hvor han dog ved Hjælp af Omegnens Bønder lod sin Stilling befæste, saa snart han hørte om Fjendens Udbredelse.

Det var i sidste Øjeblik, thi allerede den 14de September blev denne Stilling angreben af Grev Schlick, der havde ledet Poels Blokade, og som, ved Synet af Hertug Bernhards Indskibning, i Ilmarcher ad Landevejen havde søgt at naae det nordligste holstenske Udskibningssted før de Undslupne. Dette lykkedes ham vel ikke, men da han hørte om Markgrevens Stilling ved Oldenburg, kastede han sig over den og tog den;

¹⁾ Jvfr. Chr. IV's Breve ved C. Molbech I. 264 og S. Birket Smith: Grevinde Ulfelds Historie I. 28 ff.

hans Folk vare dog for anstrængte til at kunne hævde deres Erobring, men med Markgrevens gik det efter et Par Dages Forløb paa samme Maade, og disse maatte retirere til Heiligenhafen for atter at indskibes paa den der liggende Transportflaade. Da Skipperne havde faaet et Par Tusind Mand ombord, blev de pludseligt bange for, at Fjenden skulde komme over dem, og lagde ud fra Land, saa snart de kunde; herover opstod Vrede hos de Tilbageblevne, der gav sig til at bruge Vaaben mod hverandre saa forbitret, at Markgreven ikke kunde gjøre andet, end at gaa ombord og overlade de Rasende til deres Skjæbne. I Slutningen af September var Markgreven i Assens (Fynske Tegnelse), men om Morgenen efter hin Kamp paa Skibsbyggen gik de Tilbageblevne til Grossenbrode, hvor de den 16 Septbr. overgav sig til Grev Schlick, som lovede dem kejserlig Tjeneste. De indskibede Tropper landsattes dels den 18 Septbr. ved Flensborg, dels senere, under Nelle, ved Horsens. Rhingreven havde ad Landevejen ført sit Regiment til Flensborg, hvor han i det optog 800 Mand af de der landsatte Folk, med hvilke han i god Orden kom til Kolding, hvorfra Kongen kaldte ham til Fyn. Den 6 October udgik Ordre til Indkvartering paa Fyn af Rhingrevens Regiment (Fynske Tegnelse Nr. 3).

Saa snart Conrad Nelle havde udskibet, ordnet og indkvarteret sine Folk ved Horsens, gav Kongen ham Ordre til at afløse Bauditz i Nørre Jylland. Denne Mand havde, som ovenfor sagt, reddet sig til Kongen efter den schlesiske Hærs Nederlag og havde den 18 Septbr. i Kolding faaet Kongens Ordre til at samle Soldater og føre dem til Vendsyssel, hvor Prinds Christian havde faaet Overcommando. I Bauditz's Procesacter finder man vel den Paastand, at Kongen kun har brugt ham som Coureer til Prindsen, men den Mands Iudlæg ere ikke at stole paa; om nogen skriftlig Ordre fra Kongen til ham har der under de daværende Forhold i Kolding ej ret vel kunnet være Tale, thi de maa have været forfærdelige.

Kong Christian kom den 17 Septbr. fra Hadørslev til Kolding og havde paa Vejen ligesom i de foregaaende Dage været et afmægtigt Vidne til sine flygtende Troppers Egenraadighed og Udskejelser; den og disse gik i Kolding ud over al Grændse og culminerede i et formeligt Stormangreb paa Koldinghus, lige efter at Kongen og Fru Kirsten Munk vare

slupne vel derfra ved Middagstid den 18 Septbr. Inden det var kommet saa vidt, havde Kongen beordret Bauditz til at holde Styr paa de vilde Bander og føre dem til Vendsyssel; men deres Vildskab har sagtens ladet ham tilføje et Ord om at undgaa Byerne paa Østkysten og hellere samle Folkene i Viborg. Bauditz viste, at han ikke for intet havde gaaet i Mansfelds Skole; thi han bar sig ad i Nørre Jylland, som hans fhv. Chef havde baaret sig ad paa Toget fra Havelberg gennem Schlesien til Ungarn. Overalt plyndrede hans Skarer og begik saa svære Ugjerninger, at Jyderne enedes om at hjælpe Fjenden til at ødelægge disse Plageaander, og heri støttede det københavnske Regjeringsraad Jyderne, idet der den 24 Septbr. (jfr. 4 October)¹⁾ udsendtes et Opraab til de jydskes Lensherrer om at lade Kongens tøjleløse Soldater slaa ihjel overalt, hvor man kunde vorde dem mægtig. Bauditz selv sendte hele Skibsladninger af ranet Gods ud af Landet, og Raseriet over hans og hans Banders Adfærd blev saa almindeligt, at Kongen maatte hæve Prinds Christians Commando i Vendsyssel og — som ovenfor sagt — lade Conrad Nelle afløse Bauditz.

Skjøndt Nelle vistnok var en baade dygtig og retsindig Mand, der i Viborg gav Bevis for at kunne organisere og disciplinere de rebelske »Gevorbne«, saa havde Jyderne dog udstaaet for megen Overlast af disse til at kunne see og paa-skjønne Nelles Dygtighed. De vejledede derfor den forfølgende Grev Schlick saa godt, at Nelle den 8 October, Dagen efter at han var kommen fra Viborg til Aalborg, maatte overgive sig til Schlick med 28 Rytter- og 2 Fodfolks-Compagnier.

To Dage forud havde Grev Montgomery paa Kongens Befaling maattet overgive Rendsborg mod fri Afmarche for Besætningen (omtr. 1500 Mand), saa at Wallenstein efter Nelles Capitulation var Enehersker paa Halvøen. Med Kongens Billigelse henvendte Rigsraadet den 18 October til ham sit Forslag om Gjenoprettelse af fredeligt Forhold imellem Kejseren paa den ene Side og Danmark med dets Lensfyrstendømme Slesvig paa den anden, da disse aldeles ikke havde noget med den nedersachsiske Kreds at gjøre (Erslevs Rigsr. Hist. I. 44).

Fra de forpinte Jyder havde der i Slutningen af September rejst sig vilde Skrig, der blev saa stærke og havde en saa

¹⁾ Sjæll. Tegn. Nr. 23.

skurrende Bitone af Klage over Kongens Skyld i deres Elen-dighed, om hvis Nærmelse han ikke engang havde advaret dem, at Kongen, den 5 October fra Dalum, fandt det klogest at skrive et langt Brev til Rigsraadet, hvori han nedlod sig til at forsvare sin Adfærd med Henvisning til sin Afmagt saa vel overfor Fjenden som overfor sine egne Soldater.

Naar man uden Fordom læser dette, i mange Henseender mærkelige Brev, der er aftrykt for tidt til her at turde gjen-optrykkes, vil man omtrent midtvejs forundret standse ved følgende Passus:

»Til Kolding adspurgte Vi og lod adspørge Alle dem, Vi kunde finde, som i Landet kyndig vare, hvor man bedst kunde gribe Stand og gjøre den Dêl, man burde at gjøre. Blev Os svaret, at der ingen sikker Plads var, der man sig kunde samle, uden Fyn og Vendsyssel.«

Først studser man over, at Kongen, der jo fra sine Børneaar var vel kjendt med Jylland og særligt vel med Vejen imellem Kolding og Skanderborg, kunde staa saa raadvild i Kolding, at *han* behøvede at spørge sig for hos kyndige Folk om en militær Stilling, i hvilken han kunde samle sine spredte Skarer.

Dernæst begriber man ikke, at Kongen, naar han *for Alvor* agtede »at gjøre den Dêl, han burde gjøre«, d. v. s. naar han virkelig agtede at bruge sine Soldater til at holde Fjenden ude af Jylland, ikke brugte sit Local-Kjendskab og sin rige Hærfører-Erfaring bedre, end at han kunde slaa sig tiltaals med Alternativet: Fyn eller Vendsyssel, eller rettere sagt med Fyn *og* Vendsyssel. Disse Landsdele ligge for langt fra hinanden til, at militære Bevægelser med Transporter over Lillebælt og Limfjord dengang have kunnet udføres i rette Tact og med den fornødne Punktighed; man havde jo hverken Telegrafer eller Dampskibe, men ethvert Bud var afhængigt af Vind og Vejr &c.

For os, som mindes Ryes Besættelse af Skanderborg Egnen fra den 13 til 22 Maj 1849, fra hvilken Prittwitz ikke kunde manøvrere hans 7000 Mand ud med mindre end en Hær paa 22,000 Mand, maa det staa som en Gaade, at Kong Christian i September 1627 synes at have ringeagtet eller glemt det

mægtige Vanddrag, der fandtes i en god halv Snes Mils Afstand Nord for Kolding og ligefremt indbød ham til at benytte sig af det. Overveje vi hans Fordele ved at samle Tropperne i Skanderborg-Afsnittet, falde vi i en alvorlig Tvivl, om Kongen kan have havt en alvorlig Mening med Ordet om »at gjøre den Døl, man burde at gjøre«, men vi skyldte Kongens Minde at løse denne Tvivl saa godt vi kunne. En stor Vanskelighed ved denne Opgaves Løsning frembyder den Omstændighed, at vi ikke kjende Tallet paa de kongelige Tropper, som naaede Danmark før October 1627; men nogle Holdepunkter have vi dog. Jahn siger saaledes, at Nelle i Viborg samlede Levningerne af 15 Regimenter, hvoraf de fleste vare Ryttere, og vi saae ovenfor, at han overgav sig med 28 Rytter- og 2 Fodfolks Compagnier, hvilket efter alm. Regning vilde udgjøre 3400 Mand; men disse vare jo kun Levninger efter den jydsk Nedslagtning, den lovlydigste Del af de Bander, der vare komne over Kongeaaen. Hvad Rhingrevens Regiment talte ved Indrykningen i Kolding, lader sig heller ikke nøjagtigt angive; men da det roses for god Orden, kan dets Styrke vel sættes til den normale, α : 3000 Mand, og i Flensborg havde det jo faaet en Forstærkning af 800 Mand.

Allerede heraf er det klart, at der af den kongelige Hær i Nord-Tydskland paa over 50,000 Mand dog altid ere komne 7—8000 Mand over Nørre Jyllands Grændse nogle Dage før end de kejserlige Tropper brød ind over samme, nemlig den 29 Septbr. Kongen har altsaa havt tilstrækkeligt Mandskab til en respectindgydende Besættelse af Skanderborg-Afsnittet, men Tilstrækkeligheden i Tal forringes ganske vist af den blandt flere af disse Tropper herskende Demoralisation. Forringelsen er imidlertid ikke, eller synes ikke at have kunnet være af væsenlig Betydning, da Rhingrevens Corps ikke var demoraliseret og Conrad Nelle jo var Mand for at disciplinere Bander, som vare blevne tøjleløse under Bauditz. Naar Rhingreven overtog den første Bevogtning af Afsnittets Passe, kunde Nelle organisere sine Folk under hans Beskyttelse. Det seer virkelig ud til, at Kongen paa denne Maade, blot ved en Ordre til Rhingreven og Nelle, kunde have skabt et godt Værn for Nørre Jylland, istedenfor at han prisgav det til Plyndring ved selv at gaa med Rhingreven til Fyn og ved at sende Thronfølgeren med Bauditz til Vendsyssel; den væsenligste Ind-

vending derimod former sig i Spørgsmaalet om, hvorvidt Kongen vidste, at Nelle var landsat i Horsens før eller efter, at Prindsen og Bauditz vare afmarcherede ad Viborg til; men dette Spørgsmaal tør vi ikke afgjørende besvare; med god Søndenvind *kan* Nelles Transport dog vistnok have været i Horsens før den 17de Septbr., da den afgik fra Heiligenhafen den 15de, og før den 17de Septbr. kan Kongen ikke have sendt Prindsen og Bauditz ad Viborg til, eftersom de Trende først paa denne Dag mødtes i Kolding. Spørgsmaalets Besvarelse afhænger vistnok af, om det kan godtgjøres, hvorvidt Vind og Strøm vare gunstige eller ikke under Nelles Sejlads fra Holstøn gennem Lillebælt til Horsens. — Sikkert er det imidlertid, at mange Tropper af Grev Thurns Hær maa have sværmet i Nørre Jylland før baade Nelles og Kongens Ankomst dertil, thi ellers kunde Bauditz jo ikke den 17de have faaet Kongens Ordre til at samle Sværmene; det staar altsaa fast, at Kongen kunde have skaffet sig Folk nok til Skanderborg Afsnittets Besættelse, naar han alvorligt havde villet tage Stilling der.

Mene vi, at Kongen har ringeagtet denne Stilling, kan det kun tænkes muligt gennem hans Ubekjendtskab til Stedets store, militære Fordele. Disse grunde sig paa det af store Skove, Bakker, Søer og brede Vandløb, dengang mere end nu, stærkt gjennemskaarne Terræn. Hertil kom, at Slottet lige siden den 18 Februar 1617, da Kongen befalede, at det skulde omgives med Jordvolde, mere og mere blev forberedt til at blive Stillingens stærke Støttepunkt. Denne Forberedelse var ganske tidssvarende; thi foruden at ligge i Stridigheder med Hansestæderne, agtede Kongen at benytte sig af den i Tydskland stærkere og stærkere ulmende Religionstvist for at skaffe sig og sin næstældste Søn, Frederik, fast Fod i Bremens Ærkebispedømme, og som klog General tog Kongen selvfølgelig Hensyn til Muligheden af at blive trængt tilbage til Nørre Jylland, hvor han altsaa maatte skaffe sig en Basis.

En Ordre af 27 Marts 1618 viser os, at Befæstningsarbejdet da maa have været godt fremskredet, thi den taler ligefrem om »*Fæstningen Skanderborg*«. At det ikke har været Spøg eller løs Tale om en Slags Legetøj for Thronfølgeren, som i disse Aaringer havde sit eget Hof paa Skanderborg, skjønte vi af Ordren fra 18 Juni 1619, der paabyder Opførelsen af et muret Værk, sandsynligvis tværs over det Drag, som forbinder

Slotsholmen med Fastlandet, og dette Værk sees endvidere at have været færdigt i April 1620. Af Traps Beskrivelse af Danmark VI. 100 kunne vi see, at Resens Prospect af Skanderborg fra den Tid, da de Kejserslige besatte Jylland, viser Slottet omgivet af Jordvolde.

Det tre Stokværk høje Slot paa den bakkede Holm i Slotssøen maa i sig selv have været stærkt fremtrædende, men det blev det end mere ved, at dets fire Floje flankeredes af runde, fire Stokværk høje Taarne, og mest ved det firkantede Fangetaarn¹⁾ paa Nordvestsiden, der ragede højt op over de runde Taarne og altsaa ogsaa over den murede Slotsport paa Dragets Nordside, saa vel som over hele den svære, mindst 400 Aar gamle Murmasse.

En saadan Bygning kan kun have været stærk som Fæstning i en Tid, da Kanoner vare ukjendte Vaaben; thi fra Syd skyder sig en Halvø ud i Søen mod Slottet, hvorfra selv hin Tids Artilleri maa have kunnet skyde Breche. Spørge vi derfor om Fæstningens Art og Modstandskraft Anno 1627, saa er det os strax klart, at de af Abraham de la Haye afstukne og af Mogens Kaas's jydsk Regiment samt Kronens Bønder i Aarene 1617—18 opførte Jordvolde umuligt have kunnet skjule, end sigे dække Slottet; thi selv om der havde været Tid og Arbejdsstyrke til at rejse saa høje Volde, var der imellem Slottet og Søen for ringe Plads til det, for en saa betydelig Højde nødvendige Anlæg. Forholdet imellem Slot og Vold maa have været et lignende som det, vi kunne iagttage imellem Kronborg og dens Søbatterier, kun at Skanderborgs Volde maa have ligget saa tæt op til Slottet, at deres Besætning maa have flygtet fra det Punkt, hvor Fjenden tog sig for at skyde Breche i Slottet, naar den ikke vilde lade sig *stene* tildøde.

Til denne Mangel paa Plads kom en anden, der hidrørte fra Slottets Beliggenhed i Stillingens sydligste Punkt. Herved kom det, der skulde være Støttepunkt og som saadant tilbage trukket, frem i første Linie; derhos laa det for langt mod Øst i Stillingen; iøvrigt have Mose- og Engdragene imellem Skanderborg- og Stilling-Sø vistnok i 1627 bedre end i 1849 sikret den hele Stilling mod Omgaaelse paa den Kant.

¹⁾ Det var sikkert dette Taarn, som Anno 1655 viste sig saa brøstfældigt, at det maatte ombygges. (Fr. Meidell: Bille-Ættens Historie II, b, 34.)

Nogen stærk Fæstning har Skanderborg altsaa ikke været, derimod nok et brugbart Støttepunkt for Afsnittets Besætning og som saadant meget for godt til at blive vraget af Kongen i hans Situation den 17de September 1627, især da Fyn var sikret, og da Fjenden ikke havde Belejringsskyts.

Fæstningen maa ogsaa have kostet Kongen en kjøen Sum Penge, der vel er forsvindende mod, hvad Krigen i det Høle kostede ham, men dog stor nok til, at der burde være draget Nytte af den, da Tiden var dertil. Da man i hine Aaringer sjældent beregnede Soldaters og Kronbønders Jordarbejde i Penge, saa kan Summens Størrelse ikke nævnes. Vi vide kun, at Værkmesteren, som Anno 1617 afstak Jordvolden og »en Dam« [ø: Dæmning] »med to Porte og godt Omløb« [ø: tilbagetrukne Fløje] »strax nedenfor Slottet ved Svend Feldings Ridebane« ¹⁾ og som var forpligtet til ikke at besvære Bønderne, ikke fik mere end 1670 Spd., der udrededes af Lenets Fogeder og Skrivere, formodenligt paa Afdrags-Conti i deres Regnskaber. — I Anno 1620 fik Skanderborgs Lensmand, Laurits Ebbesen (Udson), Ordre til at udbetale Laurits Murmester 11 Spd. for hver sjællandsk Alen af det 5¹/₂ Alen høje og tre Sten tykke Murværk, som da var opsat nede ved Skanderborgsø.

Har det Ovenstaaende viist os, at Kongen ikke i 1627 kan have havt nogen militær Grund til at forkaste sin Plan med Skanderborg-Stillingen fra 1617, saa ville vi nu gaa over til at undersøge, om han da kan have glemt den, eller, rettere

¹⁾ Da det muligvis har Nyhedens Interesse for nogle Læsere at finde »Svend Feldings Ridebane« citeret efter Jydske Tegnelser, skulle vi efter samme Kilde meddele, at der den 2den Januar 1612 udgik Ordre til Skanderborgs Lensmand, Laurits Ebbesen, om at lade forfærdige en Stenbro fra Vort Slot Aakjærs Ladeport til »Svend Feldings Vandsted«.

Eftersom Dr. O. Nielsen i Danske Samlinger 1, IV, 173 har gjort opmærksom paa, at der er en norsk Lærd, som mener, at den nævnte jydske Sagnhelt slet ikke er en Jyde, medens vi af Traps hist.-topogr. Beskr. af Danmark kunne læse os til, at saavel Jyllands Østside (Falling Sogn, Nord for Horsens Fjord) som dets Vestside (Nørre Felding Sogn) gjør Fordring paa at være samme stærke Jydes Hjemsted, saa turde det være tidssvarende her at komme frem med, hvad der kan tale for den ene og for den anden Mening, saa at der idetmindste i Jylland kan blive Enighed om denne Sag, inden den Tid oprinder, da Jyder skulle slaa Mønt af Svend Feldings Grav, ligesom Helsingør har ledet Turisternes Strøm til Besøg ved Hamlets Grav.

sagt, om ikke hans *Barndoms-* og *Ungdomsminder* fra Skanderborg have været af den Art, som gjøre et Sted uforglemmeligt selv i stærkt bevægede Øjeblikke.

Skanderborg var jo Kong Frederik d. 2dens Yndlingsslot, og derover til kaldte han tidt sin ældste Søn fra Sorø, hvor hans Opdragelse egenligt skulde foregaa. Efter Faderens Død yndede »Prindsen« at bo paa Skanderborg, hvor der derfor stadigt byggedes og ændredes. Saaledes Anno 1591, da Lensmand Mandrup Parsberg beordredes til at lade nedbryde Slottets to Løngange og at sætte Plankeværker imellem Søen og Haverne; her lærte Prindsen, ifølge det gamle, dog af Olufsen og tildels C. Molbech (for ej at tale om Forfattere fra den nyeste Tid) forkjætrede Sagn, at bygge Skibe og at tumle dem paa Søen.¹⁾

Da »Prindsen« blev Kong Christian den Fjerde, holdt han en egen Bygmester for Skanderborg, Hans Borrikmand. Ved Slottet laa Lysthuset »Sparpenge«²⁾, som Kongen maa have havt kjært, siden han kaldte sit Lysthus ved Frederiksborg med det samme Navn. Tæt ved det Skanderborgske Sparpenge lod Kongen Anno 1605 opføre en Extra-Stald til fjorten Heste. Rækken af Kongens Skrive-Kalendere er jo desværre meget ufuldstændig, men alene af de bevarede kunne vi bevise, at Kongen ofte og længe har opholdt sig paa Skanderborg, f. Ex. i August, Septbr. og Octbr. 1608; i Januar 1609; i August og Septbr. 1616; i Februar 1617; i Decbr. 1619; i Januar 1620 o. s. v. Regjeringsforretningerne maatte selvfølgelig lide

¹⁾ Sagnet støttes af Cancellibøgerne: Den 22 Decbr. 1593 forlagdes 12 Baadsmænd fra Aarhus til Skanderborg; den 2 August 1595 fik Knud Brahe Ordre til at lade føre fra Aarhus til Skanderborg det Tømmer, som var ankommet paa Krigsskibet »Engelen« og hvoraf Kongen vilde bygge sig et Skib.

²⁾ Naar det ovenfor siges, at Christian den Fjerde paa Frederiksborg opførte et »Sparepenge« i Lighed med det, han kjendte fra sin Ungdom paa Skanderborg, gjøres det i Tillid til J. P. Rasbechs Beskrivelse af Frederiksborg Slot S. 192 ff., skjøndt C. Molbechs 1ste Bind af Chr. IVs Breve S. 401 har en Anmærkning om, at Frederiksborg havde sit Sparepenge allerede i Frederik den Andens Tid; her staar nemlig, at dette »Sparpenge« var bygget i Slotsgaarden, hvad der i sig selv er usandsynligt; ialtfald kan det ikke gjælde det af Chr. IV opførte Lysthus, som laa omtrent der, hvor nu Slotsgartnerens Bolig findes, og som blev nedbrudt Anno 1720.

ved hyppige og langvarige Ophold paa dette afsides Slot, og dette bidrog sikkert meget til, at Kongen ombyggede Frederiksborg, hvis Situation jo iøvrigt mindede stærkt om Skanderborgs. Da det var skeet, overlod han sidstnævnte Slot til Thronfølgeren, for hvem han der indrettede et eget Hof, men som Kongen og hans Familie desuagtet besøgte; thi Egnen vedblev han at kalde »sin rette Vildbane« (jvfr. Brev Nr. 67 af ¹¹/₁ 1620 i Molb. Saml.) i Modsætning til de andre Jagtrevierer i Silkeborg, Hald, Aarhus og Bygholms Len. Jævnligt finde vi Ordre til Skanderborgs Lensmænd om at sende 50 store Dyr til de forskjellige Hofholdninger, og at Vildsvinene grasserede værre her end andensteds i Jylland, kunne vi slutte af de jydskes Bønders Klage over dem i Aaret 1589. Klagen besvarede iøvrigt ikke videre bondevenligt; thi ifølge Ordre af 27 Septbr. 1600 blev der i Silkeborgs og Skanderborgs Len opført store Vildsvinegaarde »for at Dyrene der kunde blive bispiste i strenge Vintre«. At røre ved Kongens Vildbaner var at tage ham paa et meget ømt Sted; hvor farligt var det da ikke at røre ved hans »rette Vildbane«! Vi finde heller ingen Tegn til, at Bønderne gjentog deres Klage over de vistnok stærkt formerede Vildsvin.

Det var dog ikke blot Jagt og Fiskeri, som trivedes, hvor Kongen skulde føle sig vel tilmode; dertil krævedes ogsaa *industrielle Bedrifter*, og af saadanne fandtes da ogsaa ved Skanderborg ret storartede Glashytter og Salpeterlader, men fremfor alt det store, kongelige Svineslagteri, til hvilket alle jydskes Lensmænd maatte lade deres Svin drive hen ved Efteraarstide. Da Flaaden fik sin væsenlige Forsyning med Flæsk fra Skanderborg, maa her følgelig have været adskillige Bødkere, Salttere, Pølsemagere, Børstenbindere &c., thi Ærter og Flæsk var snart sagt daglig Kost paa Kongens Skibe. At Skanderborg-Egnen i hin Tid maa have været meget nærsom, kunne vi skjønne af en Ordre, dateret 25 Marts 1635 (Jydskes Tegn.), ifølge hvilken Lenets militære Befalingsmænd have kunnet undvære deres Løn i flere Aar uden at være sultede ihjel.¹⁾

¹⁾ Med Hensyn til den ovenfor omtalte Nærsomhed i Skanderborg Egnen, minde vi om Ordsproget: »Det vil ikke forslaa for ham, om han saa fik Skanderborg Slot«; at denne Nærsomhed dog ikke har holdt sig længe, skjønnes af et sildigere Ordsprog: »Den, der kan samle et Læs Tidsel Orret, kan købe Skanderborg.«

Hvad hidtil er sagt, peger hen paa, at Kongen har yndet Skanderborg som et naturskjønt, lystigt og livligt Sted; men Minder af den Art kunne nok blegne i bevægede Øjeblikke.

Huskes vil derimod det Sted, hvor en saa kjærlig Fader, som Kong Christian visselig var, mister et kjært Barn; og paa Skanderborg døde hans Datter Elisabeth d. 24de October 1608, og der blev hun jordfæstet; næsten lige saa klart har han i 1627 vistnok husket den senere Familiebegivenhed, der endnu kunde være ham i dyrebart Minde: I September 1619 boede Fru Kirsten Munk paa Skanderborg og nedkom der med Kongedatteren Sophie Elisabeth. Han havde ganske vist, som S. Birket Smith siger i Grevinde Ulfelds Historie I. 28 f., allerede i Slutningen af Anno 1626, da han laa under Lægebehandling for et Saar i Armen, faaet en stærk Mistanke om, at der bestod et vel fortroligt Forhold imellem Fru Kirsten og Rhingreven; men han havde besejret den, og den var sikkert ikke rodfæstet hos ham, da han efter Flugten opholdt sig paa Koldinghus med Fru Kirsten; thi han vedblev jo længe efter at kue den ned, naar den rejste sig.

Sætte vi os derimod ind i den harmfulde Stemning, der nødvendigvis maa have behersket Kongen paa Vejen fra Flensborg til Kolding, hvor han forgjæves anstrengte sig for at bringe sine Tropper til Lydighed, en Stemning, der maa have udviklet sig til afmægtigt Raseri, da han i Kolding oplevede, at disse samme Tropper gjorde ligefremt Oprør imod ham, saa kunne vi forestille os, hvorledes den hidsige, 50aarige Mand har afvist Fru Kirstens afdæmpende Tilmærmelser. Og da saa Rhingreven, efter et Par drøje Dages Forløb, rykkede ind i Kolding i Spidsen for sit velordnede Regiment og reddede Kongen ud af den mest fortvivlede Situation, saa kunne vi tænke os, hvorledes Fru Kirsten har modtaget ham paa Fyn, og hvorledes denne Modtagelse har virket tilbage paa Kongen. Hans Harme og Vrede har slet ikke kunnet faae Luft, da han selvfølgelig ikke kunde krænke sin Redningsmand; hans indre Kamp er altsaa bleven selvfortærende; hans sunde militære Tanke fra 1617 har, ligesom hans Villie til at forsvare Jylland og »gjøre den Del, han burde at gjøre«, maattet bøje sig for de to Elskendes Ønske om at komme til at nyde Livet paa den sikre Side af Lillebælt, uden Hensyn til, hvad Jylland maatte betale for dets Tilfredsstillelse.

Om saadanne Interiører tale historiske Actstykker næsten ikke. Vi have imidlertid et godt Bevis paa, i hvor høj Grad Fru Kirsten har kunnet magtstjæle Kongen, ikke blot i den Omstændighed, at Rhingrevens Regiment maatte følge efter Kongen fra Jylland til Fyn, men navnlig deri, at Kongen indrømmede Rhingreven personlig Kvartér paa Dalum Kloster, hvor Kongeparret boede, og at Fru Kirsten af denne Svaghed tog Anledning til paa den skamløseste Maade at stille sit usædelige Forhold tilskue.

Dagen, da Kongen oplevede hint tragiske Øjeblik paa Koldinghus, er nu fastslaaet til den 18 Septbr., altsaa Dagen efter hans Ankomst dertil, hvilket stemmer med, at han først tog ind til Borgmesteren i Middelfart, dernæst hos Gregers Krabbe, som var Lensmand paa Hindsgavl¹⁾, og saa at han den 29 Septbr. fra Dalum udstedte et Brev til Rigsraadet, hvori han afsagde dets berammede Møde i Kolding med den karakteristiske Motivering, »at man ej længer kunde være sikker der med sine Dokumenter« (Erslevs Rigsraads Historie I, 59). Det var en Fallit-Erklæring, som gjør det forklarligt, at Kongen i det følgende Aar jævnligt foreslog sine Rigsraader at lade de Kejserslige angribe i Jylland. Men Raaderne kjendte nu grundigt, at Kongen af alle Hærfører-Egenskaber manglede den vigtigste: Lykke. De vidste ogsaa, at Fru Kirsten gjorde ham ulykkelig; men, sagde de vel, hun er 21 Aar yngre end Kongen!

¹⁾ Disse og flere andre af de ovenfor angivne Tids- og Stedsbestemmelser støtte sig til en Herredagsdom af Anno 1636, som desværre findes for vidtløftig til at kunne følge med denne Artikel som Bilag. Muligvis kan et senere Hefte bringe den in extenso med oplysende Anmærkninger.
